

NATURFILOZOFIA V ŠTRUKTÚRE FILOZOFIE

ELENA FILOVÁ

Ak by sme sa mali pridržať bežných a všeobecne známych definícií naturfilozofie,¹ potom z toho zreteľne vyplynie, že naturfilozofia bola v priebehu stáročí, ba vlastne od prvých začiatkov filozofického myslenia vnútornou organickou zložkou filozofie, jej štruktúry. Vedecké a filozofické slovníky, ale aj syntetické práce významnejších predstaviteľov naturfilozofie kladú vznik naturfilozofie do obdobia antiky a v svojej periodizácii jej vývinu rozlišujú prevažne tri etapy: antická naturfilozofia, naturfilozofia novodobá spojená s porenasanným rozmachom prírodovedeckého bádania a naturfilozofia súčasná. Táto periodizácia vychádza zo spätosti naturfilozofie s prírodnými vedami, ktoré nesporne v rozhodujúcej miere ovplyvňovali jej vývin. Pre ozrejmienie miesta naturfilozofie vo filozofii je napokon aj táto periodizácia dostačujúca, lebo toto miesto v rozhodujúcej miere záviselo od toho, ako reagovala naturfilozofia na rozvoj prírodných vied.

Pokiaľ poznatky o prírode boli rozptýlené, chudobné, neusporiadané, dokiaľ boli reprezentované iba opisným materiálom, dokiaľ teda nebolo možné hovoriť v pravom zmysle slova o prírodných vedách, dotiaľ filozofia (naturfilozofia) bola v podstate jediným systematickým výkladom prírody. V tejto forme bola však zároveň bezprostrednou, ničím nesprostredkovanou filozofickou reflexiou prírody. Niektorí autori sú preto toho názoru, že naturfilozofia bola vôbec prvou formou filozofie. Avšak naturfilozofia ako systémotvorná disciplína, ako úsilie o ucelený filozofický obraz prírody je produktom 18. stor. a najväčší rozkvet dosiahla v 19. stor. Preto pri úvahách o postavení naturfilozofie v štruktúre filozofie budeme vychádzať práve z tejto novodobej naturfilozofie a len okrajovo sa do-

¹ Naturfilozofia, filozofické spracovanie výsledkov prírodných vied na rozdiel od filozofie humanitných vied alebo filozofie dejín (Meyers-Lexikon); Naturfilozofia, časť filozofie, ktorá sa zaoberá tou časťou skutočnosti, ktorú menujeme prírodou (Der grosse Brockhaus Lexikon); Naturfilozofia — filozofia prírody, systém poznatkov o prírode, vybudovaný na tých alebo iných princípoch filozofie (Malaja sovietskaja enciklopedija); Naturfilozofia — filozofia prírody, racionalistický výklad prírody ponímanej ako celok opierajúci sa na pojmy, vypracované prírodnými vedami (Filosofskaja enciklopedija).

tkneme niektorých rozdielov resp. spoločných znakov s onou prvotnou nesprostredkovanou reflexiou prírody, akú predstavujú úvahy antických mysliteľov.

Pokiaľ ide o zaradenie v štruktúre filozofie, dalo by sa povedať, že v antickej filozofii predstavujú filozofické úvahy o prírode viacej momenty, stránky učenia o bytí než nejaký samostatný a zreteľne vyčlenený súbor poznatkov a postrehov o jednej časti tohto bytia, o prírode. Aj samo bytie chápali Gréci ako celok, síce mnohostranný, diferencovaný, no bez zreteľného vyčlenenia jeho vnútorných zložiek, ich hierarchie a vzájomných väzieb.

Ako relatívne samostatná, kvalitatívne vyhranená časť filozofie sa naturfilozofia objavuje až na určitom stupni vývoja filozofie, aj vývoja prírodných vied. Je to ten stupeň, keď už filozofia začína uvažovať o bytí ako o diferencovanom, ba až štruktúrovanom celku a keď zároveň prírodné vedy poskytovali už dostatok poznatkov pre skonštruovanie dostatočne konzistentnej a dostatočne jasnej, „presnej“ teoretickej podoby tohto celku resp. jednej jeho časti, prírody. Historici filozofie udávajú, že pojem filozofia prírody („*philosophia naturalis*“) použil prvý raz Seneca.

Najvýznamnejšou črtou poreneseanickej filozofie prírody je to, že celostný obraz prírody je v nej už sprostredkovaný cez prírodné vedy, a to nie cez rozptýlené, sporadické a neusporiadané súbory poznatkov, ale cez *systém* poznatkov, vyjadrujúci podstatu, teoretické a praktické dôsledky takých objavov ako sú objavy Koperníka, Keplera, Galileiho, Newtona. Veda šestnásteho a sedemnásteho storočia je pozoruhodná v tom, že bolo ťažko vymedziť hraničnú čiaru medzi striktno prírodovedeckými prácami a prácami filozofickými, vlastne naturfilozofickými. Veď aj Newton ešte dal svojmu hlavnému dielu názov *Philosophiae naturalis principia mathematica*. Taktiež G. Bruno, G. Galilei a iní prezentovali svoje objavy a dosiahnuté poznatky v určitom filozofickom rámci, ktorý čiastočne prevzali od seba blízkych predchodcov, no ktorý súčasne prispôbovali svojmu učeniu a tým ho dotvárali i pretvárali a tak vlastne nanovo formovali.

Pokiaľ sa iniciatívy vytvoriť na báze dosiahnutých prírodovedeckých poznatkov celostný filozofický obraz prírody ujali filozofi, bolo pre nich charakteristické, že prírodovedecké poznatky brali ako také, teda bez toho, aby ich podrobili hlbšiemu filozofickému skúmaniu. Tieto naturfilozofické systémy boli síce sprostredkované systémom prírodovedeckých poznatkov, no bola to sprostredkovanosť nereflektovaná a tým — hoci to vyznieva paradoxne — sprostredkovanosť bezprostredná. Prírodovedecké poznatky sa stávali v pôvodnej, nezmenenej, netransformovanej podobe „tehľami“, stavebnými prvkami naturfilozofického systému. Filozofi obyčajne smelými a niekedy až priodvážnymi extrapoláciami a hypotézami budovali súvislosti medzi faktami a poznatkami, preklenovali mosty cez „biele miesta“ na mape prírody, aby ich obraz nebol útržkovitý, so štrbinami, ale celostný, „domyslený“.

Toto štádium vo vývine naturfilozofie sa kryje s obdobím „kráľovania“ filozofie nad vedami, s obdobím, kým jednak prírodné vedy ešte neposkytovali také poznatky — čo do množstva i kvality — ktoré by „prečnievali“ za známe filozofické systémy, ktoré by tieto systémy znútra rozkladali a kým jednak filozofia

ešte nepobadala, nepocítila „na vlastnej koži“ výbušnosť, dravosť, nebezpečnosť rozvíjajúcich sa prírodných vied, teda kým konflikty medzi filozofiou a prírodnými vedami sa nestali určujúcou formou ich spolužitia.

Naturfilozofia, ktorá pred novodobým rozmachom prírodných vied, ale ešte aj v prvých etapách ich rozvoja chcela byť akousi „vstupnou bránou“, ktorou sa filozofia otvárala prírodnému daniu, ktorej prostredníctvom si ho všimla, aby ho potom v menej alebo viacej transformovanej podobe mohla ukázať ako jeden prúd či moment svetového pohybu, bytia ako takého, táto naturfilozofia v období narastajúcich protirečení a konfliktov sa mení na akési „vysunuté hliadky“ vládnucej filozofie s cieľom „držať pozície filozofie“ v prírodných vedách. Je to príznak dogmatizácie vtedajšej filozofie a v jej rámci aj naturfilozofie a súčasne príznak blížiacej sa prvej krízy vo vzťahu filozofie a prírodných vied.

Z hľadiska štruktúry filozofie a postavenia naturfilozofie v nej je dôležité poznamenať, že v tejto kríze sa zvýraznili a ozrejmili niektoré základné rozdiely medzi filozofiou a prírodnými vedami, ako aj medzi filozofiou a naturfilozofiou. Potvrdilo sa, že tak ako bytie vôbec nemožno pokladať za konglomerát prírody, jednotlivých ľudí a dejín, alebo lepšie udalostí, ani filozofiu nemožno pokladať za vyvrcholenie všetkého poznania, za všeobsiahly a nemenný rámec všetkých poznatkov. Jednoducho *teória* o povahe, kvalitatívnych vlastnostiach a vnútornej štruktúre určitého objektívne jestvujúceho celku nemusí a nemôže mať také isté vnútorné členenie, takú istú vnútornú štruktúru, hierarchiu zložiek, akú má ňou vyjadrený objektívny celok. Keď už iba preto nie, že tak objektívne celky ako aj ich teoretické obrazy sú historicky podmienené a menlivé. Prenesené do vzťahu filozofie, a prírodných vied to znamená, že prírodné vedy ako celok, ako teoretické vyjadrenie zákonitostí prírody, teda jednej časti bytia nemožno pokladať za časť filozofie ako najvšeobecnejšej teórie bytia. Filozofiu nemožno pokladať iba za určité zovšeobecnenie prírodovedeckých, resp. vôbec špeciálnych poznatkov, ani za ich „predĺžené“ pokračovanie. Vývin filozofie a prírodných vied pri všetkej vzájomnej spätosti a podmienenosti ide svojskými osobitnými cestami, obdobia rýchleho vzostupu prípadne stagnácie a úpadku sa zďaleka nekryjú, aj krízové stavy prežívajú nie vždy v ten istý čas a obyčajne z celkom odlišných príčin.

Filozofia — a v jej rámci aj naturfilozofia — teda nemôže budovať svoj systém teórií bezprostredne z prírodovedeckých poznatkov, lebo takýto systém je nevyhnutne vnútorne heterogénny a protirečivý.² Pokiaľ naturfilozofia rešpektovala prírodovedecké poznatky, pokiaľ ich usporadúvala do systému a dopĺňala extrapoláciami a hypotézami (prírodovedeckými), zostávala blízka prírodným vedám a určitými filozofickými východiskami, princípmi, postulátmi len rámcovovala výsledky prírodných vied. Pritom to mohol byť rámec, ktorý v dostatočnej miere umožnil vyniknúť filozofickému obsahu, dosahu a významu prírodovedeckých

² Na túto skutočnosť upozornil Schelling v úvode k svojej naturfilozofii. „Čo ako čistý výsledok doterajšieho filozofického výskumu našich čias zostáva, je v krátkosti toto: Doterajšia teoretická filozofia (pod menom metafyzika) bola miešaninou úplne heterogénnych princípov. Jedna jej časť obsahovala zákony, ktoré patria k možnosti skúseností (všeobecné zákony prírody), iná časť zásady, ktoré presahovali všetku skúsenosť (vlastné metafyzické princípy)“. F. W. Schelling: *Ideen zu einer Philosophie der Natur*. Landshut, 1803, s. III.

objavov. Akonáhle však naturfilozofia pristupuje s určitým apriórnyim filozofickým zámerom k prírodným vedám, vytvára sa možnosť deformovanej interpretácie faktov a teórií, ignorovanie jedných poznatkov a neúmerneho zveličovania iných. V oboch prípadoch chýba sféra sprostredkovania medzi filozofiou a prírodnými vedami, v oboch prípadoch dochádza ku „krátkemu spojeniu“ medzi jednou a druhou oblasťou poznania a chýba proces, logický proces, ktorý by osvetlil, ale aj „prakticky“ ukázal, ako jednotlivé (prírodovedecký poznatok, teória) sa stáva časťou, momentom všeobecného (filozofie) a ako, v akej podobe existuje všeobecne v jednotlivom.

Za tejto situácie zostáva naturfilozofia v značnej miere autonómnou zložkou filozofie. Najzreteľnejšie vystupujú u nej súvislosti s ontologickou problematikou, no spojenie s ostatnými štruktúrnymi komponentmi filozofie (napr. s gnozeológiou) je takmer zanedbateľné.

Spomenutá kríza vo vzťahu filozofie a prírodných vied bola sprevádzaná procesom postupného vydeľovania, oddeľovania sa jednotlivých prírodných vied od filozofie a ich osamostatňovaním. Súdobá filozofia v mnohom ohľade vychádzala v ústrety potrebám osamostatňujúcich sa prírodných vied. Začiatky tohto „ústretového“ hnutia filozofov idú od Fr. Bacona, Descarta, Leibniza až k francúzskym encyklopedistom a ku Kantovi. V porovnaní s predchádzajúcou tradičnou wolffovskou filozofiou sa tieto snahy sústreďujú na logiku, metodológiu a teóriu poznania, systémotvorná naturfilozofická ontológia zostáva v pozadí. A predsa aj tieto pokusy o metodologické fundovanie prírodovedeckého výskumu majú niečo spoločného s onou ontologizujúcou naturfilozofiou. A to je skutočnosť, že pri formovaní metodologických a gnozeologických zásad a pravidiel vychádzali síce z potrieb rozvoja prírodných vied, no chápanie týchto potrieb nebolo podložené *filozofickou reflexiou prírodných vied* ako takých, ich osobitností povahy, podstaty, filozofickou reflexiou tendencií ďalšieho vývoja a ich spätosti s filozofiou.

Prvý taký pokus nachádzame až u Kanta a Schellinga.³ Ich naturfilozofia je vybudovaná na cieľavedomej reflexii sprostredkujúcej funkcie vied pri formovaní filozofického obrazu prírody, ale aj filozofickej teórie bytia vôbec. Osobitosť tejto reflexie je v tom, že sa snaží rešpektovať potreby a progresívne tendencie tak filozofie, ako aj prírodných vied. Aj keď sa tu zdôrazňuje rozhodujúci význam filozofie pri teoretickom fundovaní prírodných vied, predsa len sa funkcia filozofie nechápe v zmysle nejakého normotvorného faktora, ktorý by výlučne podľa svojich zásad a kritérií usmerňoval, stimuloval alebo zadržiaval, ohraničoval rozvoj prírodných vied. Aj Kant aj Schelling pochopili úlohu filozofie ako úlohu staršieho a skúsenejšieho partnera, ktorý vznikajúcim novým odvetviam prírodovedeckého výskumu dáva do vena svoje najlepšie skúsenosti a rady, aby vytvoril pre ne nevyhnutný teoretický základ *samostatného* vývoja. Teda nie snaha udržať prírodné vedy pod strechou filozofie, a v záujme toho vytvoriť systém opatrení, ktoré by ohraničovali ich rozlet, ale naopak, snaha vytvoriť vo filozofii také teore-

³ Kantovo chápanie vzťahu filozofie a prírodných vied som podrobnejšie objasnila v stati „Kantova filozofia prírodných vied“ Filozofia 1967, 1.

tické a metodologické podmienky, ktoré by v čo najväčšej miere umožňovali emancipáciu prírodných vied a uschopňovali ich k splneniu tej špecifickej osobitej úlohy a poslania, ktoré nikto za ne splniť nemôže.⁴

Je nesporne mnoho zaujímavého a podnetného v Kantovej a Schellingovej reflexii sprostredkujúcej funkcie prírodných vied, ktoré vyjadrujú v svojej naturfilozofii. Táto naturfilozofia predstavuje vo viacerých ohľadoch vrchol naturfilozofickej tvorby vôbec. Nielen preto, že s takým porozumením vyšla v ústrety emancipácii prírodných vied a postavila sa tak do prúdu súdobých progresívnych tendencií, ale predovšetkým preto — a to je zaujímavé práve z hľadiska štruktúrácie filozofie, že vďaka uvedomelej cielavedomej reflexii funkcie prírodných vied zavŕšila vo filozofii prírody etapu „krátkych spojení“ či bezprostredného, nesprostredkovaného, prípadne nereflektovaného sprostredkovaného kontaktu filozofie s prírodnými vedami a začína etapu novú, keď medzi filozofiou a prírodnými vedami sa začína formovať oblasť sprostredkovania.

Kant nazýva túto oblasť aplikáciou. Schelling síce tvrdí, že nemieni aplikovať filozofické princípy na hotové empirické poznatky, no napriek tomu aj jeho naturfilozofia je aplikáciou. Niet možnosti sa pri tejto príležitosti podrobnejšie zaoberať obsahom, zmyslom, podstatou, spoločnými črtami a odlišnosťami Kantovej a Schellingovej aplikácie. Z hľadiska jej významu pre prírodné vedy aj pre filozofiu, ako aj z hľadiska jej ďalších osudov je snáď užitočné zdôrazniť, že zatiaľ čo u Kanta šlo o aplikáciu gnozeologických postupov a logických foriem, o naplnenie týchto foriem konkrétnym prírodovedeckým materiálom, u Schellinga prevažuje aplikácia určitých ontologických princíпов. Cez novokantovcov sa dostali Kantove myšlienky až k plodným kontaktom s modernými novopozitivistickými a scientistickými prúdmi, zatiaľ čo Schellingove ontologické aplikácie napriek bohatstvu podnetných postrehov a úvah o dialektike prírody zapadli v prúde neskorších systémotvorných kostnatejších a skostnatených až dogmatických naturfilozofických špekulácií.

Kantom a Schellingom začatý plodný dialóg medzi filozofiou a prírodnými vedami, dialóg, ktorého východiskom a sprievodným momentom bola reflexia prírodných vied a sebareflexia naturfilozofie (i filozofie) vo vzťahu k nim, bol vlastne v ďalšom vývine prerušený, alebo aspoň nepokračoval v intenciách a cestách, ktoré bolo možné predpokladať podľa diela jeho iniciátorov. No nezastavil sa ani pohyb filozofie, ani vývin prírodných vied, ktoré práve v 19. storočí zaznamenávajú mimoriadne úspechy.

Prírodné vedy samy, z vnútornej potreby, nastolujú filozofické problémy a narastá počet prírodovedcov, ktorí popri svojom odbore nadobúdajú solídny

⁴ „Z úvodu uvidíme, že nie je mojím cieľom aplikovať filozofiu na učenie o prírode. Neviem si predstaviť smutnejšiu námezdnú prácu než taká aplikácia abstraktných princíпов na empirické poznatky, ktoré už sú poruke. Mojm cieľom je skôr filozoficky umožniť prírodným vedám, aby predovšetkým mohli vzniknúť a moja filozofia nie je ničím iným než prírodnou vedou. Je pravda, že chémia nás učí čítať v elementoch, fyzika v silách, matematika v prírode, ale nesmieme zabúdať, že filozofii pripadá úloha čítané vysvetliť.“ F. W. J. Schelling, cit. d. s. IX—X.

⁵ Spomeňme z nich aspoň fyzikov Helmholtza, Macha; chemikov Mendeleeva, Butlerova, Berthelota, Ostwalda; biológov C. Bernarda, Du Bois Reymonda, J. Loeba, H. Driescha.

rozhlad vo filozofii a pokúšajú sa sami riešiť filozofické otázky svojej vedy.⁵ Pribúdajú práce z logiky a metodológie, ktoré sa usilujú budovať vedu v nezávislosti od filozofie. Toto hnutie narážalo na mnohé úskalía, no postupne dospievalo k veľmi významnému úspechu k sebapoznaniu, sebauvedomeniu, sebareflexii vedy.

Táto skutočnosť silne ovplyvnila štruktúru filozofie vôbec a osobitne štruktúru jej kontaktov s prírodnými vedami. Rozvoj logiky a metodológie vied viedol jednak k sformovaniu sa metateórie vedy, ktorú i napriek prevládajúcej scientistickej orientácii môžeme pokladať za novú špecifickú „medzivrstvu“ medzi filozofiou a prírodnými (pravda, aj inými) vedami, teda za novú sféru, nový stupeň sprostredkovania, jednak nepriamo podnietil intenzívny diferenciačný proces vo vnútri samej naturfilozofie.

Dochádza k štrukturácii naturfilozofie vo viacerých smeroch. Naturfilozofia si čím ďalej tým menej môže dovoliť budovať nejakú ontológiu prírody na prírodovedeckých poznatkoch bez náležitej filozofickej analýzy týchto poznatkov a postavenia, povahy, vývoja prírodných vied vôbec. Nemôže si dovoliť ignorovať gnozeologické a metodologické otázky, ktoré priniesol rozvoj prírodných vied. Na samom konci 19. a na začiatku 20. storočia sa niektorí filozofi a prírodovedci pokúšajú o akúsi renesanciu naturfilozofie v tom zmysle, že chcú do nej pojať okrem ontologických aj otázky gnozeologické a metodologické. To sú pokusy o nové, danému stupňu prírodných vied a ich potrebám sa prispôsobujúce varianty doznievajúcej a zdá sa nezadržateľne k zániku spejúcej systémotvornej naturfilozofie. Nesmierne rýchlo postupujúca špecializácia a vysoké nároky na prípravu pre jednotlivé prírodovedecké disciplíny dávali čím ďalej tým menej možnosti uplatniť sa nejakým univerzálnym encyklopedickým talentom, takže vytvoriť celostný obraz prírody na vysokej teoretickej a odbornej úrovni bolo nad sily jedného autora.

Pravdepodobne pre túto príčinu, ale nie v poslednom rade aj preto, že v každej vede sa nahromadilo veľké množstvo závažných filozofických problémov, náročných na obsah i rozsah bolo čím ďalej menej možné vytvoriť naturfilozofický systém, ktorý by na potrebnej úrovni mohol riešiť a sústrediť v sebe filozofické problémy všetkých prírodných vied. A tak akoby nenápadne dochádza v naturfilozofii (filozofii prírody) k významným presunom. Namiesto naturfilozofie ako celostného obrazu prírody nastupuje filozofia neorganickéj prírody (a v jej rámci špeciálnejšie úvahy o filozofii priestoru, času, atómu, atď.) a filozofia organickej prírody (a v jej rámci mechanizmus, vitalizmus, neovitalizmus, filozofia živého, filozofia organických foriem atď.).

Slovom v pôvodnej ontologizujúcej naturfilozofii dochádza k diferenciacii dvojakým smerom: jednak sa celostná naturfilozofia rozkladá na veľký počet čiastkových disciplín a jednak tak systémová naturfilozofia, ako potom aj jej zložky priberajú do okruhu svojich úvah popri ontologických aj otázky gnozeologické a metodologické. Spoločnou črtou obojakej tejto diferenciacie je to, že je takmer vždy sprevádzaná viacej alebo menej dôkladnou filozofickou reflexiou prírodných vied (vcelku i jednotlivých zvlášť). Možno pod vplyvom tohto mo-

mentu, ale pravdepodobne aj pod vplyvom modernej filozofie vedy dochádza už začiatkom 20. stor. čoraz častejšie k zámene titulu. Namiesto naturfilozofie resp. filozofie prírody sa začína objavovať „filozofia prírodných vied“ („filozofia fyziky“, „filozofia chémie“, „filozofia biológie“), resp. „filozofické otázky prírodných vied“. Táto zámena je symptómom veľmi významného obratu v postoji filozofie k prírodným vedám, signalizuje fakticky koniec, zánik naturfilozofie v tradičnom zmysle slova (ako ontológia prírody), hoci knihy so slovom naturfilozofia v názve nie sú zriedkavosťou ani teraz. No bezprostredná, cez prizmu cieľavedomej reflexie sprostredkujúcej funkcie prírodných vied nelomená ontológia prírody je už v 20. storočí vyloženým anachronizmom.

Pod vplyvom postupujúcej vnútornej štrukturácie naturfilozofie resp. filozofie prírodných vied ako aj pod vplyvom nástojčivo sa presadzujúcich filozofických zreteľov v gnozeológii a metodológii prírodných vied, najmä však v metateórii vedy sa rozširuje oná sféra kontaktov, sprostredkovania, ktorá bola u Kanta vyjadrená ako sféra aplikácie. Aj v nej dochádza k štrukturácii, vyčleňujú sa v nej viaceré stupne a roviny sprostredkovania, ktoré fakticky predstavujú rozličné etapy vzostupu od jednotlivého a zvláštneho k všeobecnému a v ktorých možno sledovať a študovať filozofické aspekty ako momenty pohybu vedeckého bádania a odborno-vedecké teórie a poznatky ako momenty pohybu filozofickej myšlienky.

Namiesto tradičnej naturfilozofie, ktorá ešte v polovici 19. storočia sama, k tomu v homogénnej, vnútorne málo diferencovanej podobe reprezentovala „tradičnú“ oblasť medzi filozofiou a prírodou, preberajú túto funkciu v súčasnosti prinajmenej dve na seba tesne viazané sféry sprostredkovaním: sféra prírodných vied a sféra logických, metodologických, ale aj ontologických problémov prírodných vied. Tradičná naturfilozofia v období nesprostredkovanej alebo prírodnými vedami nereflektovanej sprostredkovanej filozofickej reflexie prírody predstavovala v štruktúre filozofie viac-menej autonómnu časť, ktorá bola najtesnejšie spojená s ontológiou, no väzby s inými štruktúrnymi komponentmi boli jednak sporadické, neupevnené a jednak špekulatívne. V súčasnosti vďaka pokroku prírodných vied a vďaka intenzívnej angažovanosti filozofie v prírodných vedách sa sformovala medzi filozofiou a prírodou rozsiahla, mnohovrstevná, mnohdimenzionálna a vnútorne bohato štrukturovaná oblasť. Jej zložky a stupne sú mnohorakými väzbami spojené navzájom, ale aj so všetkými štruktúrnymi komponentami filozofie, aj keď nie so všetkými rovnako. Táto oblasť sprostredkovania a ani jej filozofickejší stupeň, ktorý obyčajne označujeme dnes ako oblasť filozofických otázok prírodných vied, nie je vôbec nejakou autonómnu nezávislou časťou filozofie a ťažko zatiaľ o nej hovoriť aj ako o systéme alebo celku. Je to oblasť otvorená tak vo vzťahu k prírodným vedám, ako aj vo vzťahu k filozofii. Vlastne by sa dalo povedať, že je to sféra polarizácie vedeckého poznania, kde na jednom póle kryštalizuje a systémom logickej i praktickej verifikácie sa upevňuje onen „hmatateľný“ prínos každej vedeckej teórie, vedeckého objavu a na druhom póle sa črtá filozofický dosah tejto teórie — a ešte ďalej, už nie v sfére sprostredkovania, ale v najvlastnejšej doméne filozofie, v ontológii, gnozeológii, axiológii, atď. sa pretavuje do nového postoja, pohľadu, momentu.

Jadro filozofie (základné filozofické disciplíny) prestáva byť konglomerátom heterogénnych myšlienok a princípov, ako to svojho času vyčítal metafyzike Schelling — a stáva sa homogénnym v tom zmysle, že ide o systém názorov, pohybujúcich sa na tom istom stupni všeobecnosti, v kvalitatívne rovnorodej rovine. Vplyvy z iných oblastí (vedy, ideológie, praxe) sa prechodom onou rozsiahlou sférou sprostredkovania preparujú, transformujú do filozofickej podoby a polohy. Jadro filozofie sa stáva filozofickejším, homogénnejším a súčasne členejším, diferencovanejším.

Avšak prírodovedecké poznatky nie automaticky, samy od seba prechádzajú sférou sprostredkovania, nie automaticky sa stávajú predmetom filozofickej reflexie. Subjektom tejto reflexie je filozof, stúpenec určitého filozofického smeru. Priebeh, povaha a výsledky tejto reflexie môžu mať nekonečne mnoho podôb v závislosti od filozofickej i inej odbornej pripravenosti filozofa, ale aj v závislosti od povahy, vyspelosti, teoretickej prepracovanosti daného filozofického smeru. Možno povedať, že čím je filozofický systém otvorenejší, schopný citlivo vnímať a registrovať nové javy v rozvoji prírodných vied, čím je tolerantnejší k ich osobitnostiam, čím viac dokáže rešpektovať ich samostatnosť, tým viac aj jeho reflexia prírodných vied využíva štrukturálne väzby sprostredkujúcej sféry, je mnohostrannejšia a smeruje k dvojnásobnému úspechu: tvorivo prispieva k riešeniu filozofických otázok prírodných vied a súčasne tvorivou transformáciou prírodovedeckých pojmov a teórií obohacuje filozofiu o nové momenty a pohľady.

Čím je filozofický systém uzavretejší a tým aj dogmatickejší, tým viac narastá nebezpečenstvo necitlivého, netolerantného prístupu k prírodným vedám, nebezpečenstvo návratu do čias poručníckej naturfilozofie, keď všetko, čo skutočne alebo zdanlivo prekračovalo hranice daného systému, pokladalo sa pri najmenšom za podozrivé, ak nie za celkom škodlivé alebo dokonca nevedecké či pavedecké. V bohatom počte variantov sme mohli podobné postoje a postupy sledovať v posledných troch-štyroch desaťročiach práve pri jednej časti marxistických filozofov. V spojení s určitými ideológmi a podporovaní politickou mocou napáchali títo filozofi a spolu s nimi značný počet filozofujúcich prírodovedcov nesmierne škody.

Nimi forsírovaný variant dialektiky prírody predstavuje v plnom rozsahu obnovenie starej tradičnej naturfilozofie ako ontologie prírody, a to v štádiu nerefektovanej sprostredkujúcej funkcie prírodných vied, odborné prírodovedecké poznatky sa v bezprostrednej netransformovanej podobe stávali „prvkami“ filozofického obrazu prírody. Tri črty materializmu a štyri črty dialektiky, resp. tri zákony dialektiky sa stali najvyšším nemenným kritériom hodnotenia všetkého prírodovedeckého poznania, ktorého výsledky nadobúdali len v relácii k týmto črtám a zákonom nejakú hodnotu a význam. Tento vzťah sa prezentoval v tej najprimitívnejšej podobe, vo forme „ilustrácie“ a „konkretizácie“ filozofických pravd, teda v bezprostrednej nezmenenej podobe, bez absolvovania zložitého procesu filozofickej transformácie v oboch smeroch (od vedy k filozofii, aj od filozofii k vede).

Ani v obdobiach, keď prevládali tie najdogmatickejšie naturfilozofické systémy

vo výklade prírody a prírodných vied, nenájdeme obdobu takých hrubých, netolerantných zásahov filozofie do prírodných vied. Jedinú obdobu možno nájsť iba v zásahoch feudálnej cirkevnej inkvizície, ktorá sa podobne rozhodla „posilniť“, „podoprieť“ svoje filozofické pozície, ideológiu a mocou.

Aj táto skúsenosť akoby jednoznačne dokazovala, že obnoviť naturfilozofiu v súčasných podmienkach je viac než anachronizmus. V skutočnosti však nešlo a nejde o to, že by teraz nebola vôbec možná filozofia prírody ako určitý ontologický obraz prírody. Nie je možná, resp. nie je najmä pre prírodovedcov príťažlivá v tej podobe, akú jej dal Oken, Hegel alebo hoci súčasný Meyer-Abich. Napokon je pravda, že aj teraz vychádzajú filozofické práce venované celostnej filozofickej interpretácii prírody, že na filozofických kongresoch obyčajne pracuje sekcia filozofie prírody, že sa vydávajú zvláštne časopisy venované filozofii prírody, aj keď zďaleka nie v tradičnom chápaní. Napríklad v smere, ktorý naznačil v svojom diele Teilhard de Chardin.

Kvôli určitej základnej orientácii, ktorá by nám umožnila pochopiť súčasnú situáciu, postihnúť aspoň niektoré hlavné črty toho obratu, ku ktorému dnes dochádza vo formovaní sa filozofického obrazu prírody si podrobnejšie všimneme troch momentov, v akej podobe vrcholí tradičné objektovopredmetné ponímanie predmetu filozofie, akým smerom ono formuje štruktúru filozofie, aké zmeny v tejto štruktúre vyvoláva antropologický obrat vo vymedzení predmetu filozofie a ako sa všetky tieto zmeny premietajú v povahe filozofie prírody a prírodných vied a ako ovplyvňujú ich postavenie v štruktúre filozofie.

Filozofia prírody nesporne reprezentuje časť tej filozofie, ktorá sa pokladala za vedu o najvšeobecnejších a najvšeobsiahlejších zákonitostiach a princípoch bytia i poznania. Teda filozofie, ktorá tieto princípy, ale aj bytie i prírodu skúmala objektívne. Ako sa prehlboval ponor filozofie do tajomstiev prírody, sveta a človeka, tak pribúdali v nej nové a nové disciplíny. Okrem filozofie prírody, ktorá je zrejme prvá, zo všetkých najstaršia, vznikla aj filozofia dejín, človeka a ešte špeciálnejšie, filozofia kultúry, techniky, vedy, náboženstva, umenia atď.

Vo formovaní sa a v histórii týchto filozofických disciplín je pri všetkej osobitosti, rozdielnosti aj mnoho zhodného, najmä pokiaľ ide o ich postavenie v štruktúre filozofie, ale aj čo sa týka ich vlastnej vnútornej štruktúry, aj pokiaľ ide o ich vplyv na kryštalizáciu vlastného jadra filozofie. Keď pripustíme, že najvnútornejšie jadro filozofie tvorí ontológia, gnozeológia a axiológia, potom vlastne všetky spomenuté disciplíny (filozofia prírody, dejín, človeka atď.) vytvárajú okolo tohto jadra sféru sprostredkovania, ktorou sa filozofia otvára svetu, v ktorom sa deje, vplyvy, podnety tohto sveta pretavujú a transformujú do podoby filozofickej reflexie sveta, čo ale znamená, že touto sférou sa filozofia zároveň relatívne uzatvára pred svetom. Ak si predstavíme, že každá z týchto sprostredkujúcich disciplín predstavuje vlastne určitý integrovaný celok nekonečne rozmanitých aspektov, častí a pohľadov a ak si zároveň všimneme, že nielen časti a momenty jedného relatívne samostatného celku sa vzájomne ovplyvňujú, ale že súčasne ovplyvňujú aj časti a vlastnosti iného celku, resp. viacerých celkov, môžeme aspoň čiastočne tušiť celú zložitosť tejto filozofickej sféry sprostredkovania.

Pri prvom prístupe a pohľade do tejto oblasti vynikne predovšetkým jej bohatá vnútorná diferencovanosť, integračné tendencie sú rozhodne menej pozorovateľné. Ťažko rozhodnúť, či je to príznak mladosti, filozofie alebo či sám princíp predmetnoobjektového ponímania úlohy a cieľov filozofie zužuje možnosti integrácie. Prevala diferenciačných tendencií je nesporne príznak mladosti každej vedy. V súčasnej filozofii, prirodzene, musíme tento moment posudzovať nie zo stanoviska vyše dvojtisícročnej histórie, ale predovšetkým z hľadiska podmienok, ktoré vôbec umožnili, ba až priamo si vynútili vznik takých filozofických vied, ako je filozofia dejín, človeka, kultúry, techniky. Korene týchto podnetov tkvajú v novodobom rozvoji vied, prírodných aj spoločenských. Tomuto rozvoju a svojej schopnosti reagovať na nové javy vo svete vďačí aj filozofia za svoje omladenie.

Avšak aj keď pripíšeme prevahu diferenciačných tendencií na vrub mladosti, resp. omladenia filozofie, nebolo by tak celkom zbytočné preskúmať, či objektivistické chápanie predmetu filozofie nemá tiež svoj podiel na istej nerozvinutosti integračných tendencií. Azda najpresvedčivejšie by sa to dalo demonštrovať na štruktúre marxistickej filozofie, kde odosobnené prísne kozmocentrické hľadisko sa uplatňovalo tak dôsledne, že človek ani ako objekt sa nestal predmetom filozofickej reflexie. Táto filozofia má dve akoby vzájomne spojené a jeden celok tvoriace časti: dialektický a historický materializmus. Avšak nielen spojenie, jednota týchto dvoch základných častí, ale aj jednota nižších stupňov v rámci týchto častí je skôr fiktívna než skutočná. V dôsledku dogmatizácie sa vnútorný pohyb myšlienok a procesov, ktorého výrazom je aj diferenciácia a integrácia, v tejto filozofii takmer zastavil. Pravda, rozhodujúci podiel na tom mala ideologická a politická atmosféra, v akej sa veľká časť marxistickej filozofie vyvíjala.

Predsa však určitú „zásluhu“ má na tom aj spomenuté objektivistické ponímanie filozofie a jej úloh. Oprávnenosť takého predpokladu, a to aj vo vzťahu k nemarxistickej filozofii, potvrdzuje skutočnosť, že v posledných desaťročiach sa presadzujúce antropologické až antropocentrické zretele v ponímaní predmetu a funkcie filozofie priniesli so sebou veľmi intenzívne zmeny v celej štruktúre filozofie, najmä posilnili integračné tendencie.

Pravda, z doterajších zmien možno revolucionizujúci vplyv antropologického prístupu skôr vytušiť, než presnejšie vyjadriť. Pokiaľ ide o filozofiu prírody, resp. filozofiu prírodných vied, črtajú sa pomerne ďalekosiahle zmeny. Ak nám bude východiskom antropologické vymedzenie predmetu filozofie ako prostriedku orientácie človeka vo svete, možno predpokladať — a niektoré práce to aj potvrdzujú — že doterajšia filozofia prírody sa premení z „prísne objektívnej“ subjektivitu človeka úplne ignorujúcej disciplíny na taký filozofický prístup k prírode, ktorý podstatu prírody a jej premeny bude skúmať vo vzťahu k poznávacej, ale predovšetkým pretvárajúcej aktivite človeka. Nejde však iba o akoby vonkajší vplyv filozofie, aj veda sama núti pribrať tento antropologický moment do filozofie prírody.

Tento prístup, prirodzene, neznamenaá úplné odmietnutie či znehodnotenie doterajšej filozofie prírody. Je jej dialektickou negáciou a súčasne dialektickou negáciou modernej filozofie prírodných vied. Na novej, už nie striktno objektív-

nej, ale antropologickým hľadiskom rozšírenej a doplnenej základni integruje niektoré základné tendencie oboch týchto odvetví. Je celkom pravdepodobné — a niektoré pokusy o „poľudštenie“ prírody to aj potvrdzujú, že prvé filozofické reflexie o postavení človeka v prírode sú a ešte určitý čas aj budú hodne špekulatívne, že budú — v iných podmienkach a na inej úrovni — obdobou onej bezprostrednej filozofickej reflexie prírody, akú predstavovala naturfilozofia v začiatkoch svojho vývinu.

Filozofická antropológia má vôbec vo svojom vývine a formovaní sa hodne miest, etáp, momentov, ktoré pripomínajú etapy a momenty z vývoja filozofie prírody, aj keď má v porovnaní s ňou významnejšie postavenie a kvalitatívne odlišný dosah už preto, že v nej ide o filozofickú reflexiu človeka ako subjektu svetového diania, alebo aspoň diania v poľudštenom svete. Subjekt-objektové hľadisko je ešte aj dnes schopné bez nejakej mimoriadnej orientácie vo výsledkoch súčasných spoločenských vied objavovať v porovnaní s doterajšou objektívnou (objektovou) interpretáciou nové stránky ľudskej existencie a stavať nové otázky o jej podstate, zmysle a cieľoch. Zdá sa však, že požiadavka „scientizácie“ antropológie nie je iba škodoradostným želaním „scientistov“, ale vyjadruje aj určitú zreteľne sa črtajúcu zákonitosť. Zdá sa, že tak ako filozofia prírody prekonala vo svojom vývine cestu od bezprostrednej špekulatívnej reflexie prírody až po reflexiu mnohonásobne sprostredkovanú sférou filozofických otázok prírodných vied, ktorá zasa nadväzuje na sprostredkovaciu funkciu prírodných vied, tak aj filozofia človeka ťažko bude môcť splniť úlohy, ktoré si sama vytýčila a ktoré od nej očakávajú iní bez toho, aby vo svojej reflexii človeka a jeho postavenia vo svete nevyužívala výsledky spoločenských vied, aby nenadväzovala na tie integračné prúdy, ktoré tu už existujú a aby sama ďalej nedopĺňala sféru sprostredkovania medzi nimi a sebou o nové stupne, hľadiská a pod.

Uplatnenie antropologických zreteľov nesporne prinesie so sebou určité oživenie ontológie prírody, čo je prirodzené, lebo určovanie miesta človeka v prírode je bez toho nemysliteľné. Avšak ťažko predpokladať, že by táto tendencia vyvrcholila vo formovaní sa celostného obrazu prírody, ako ho poznáme z klasickej naturfilozofie. Východiskom pri formovaní budú v tomto prípade určité stránky ľudskej existencie, ľudskej aktivity a ontologický obraz prírody sa bude konštruovať len v tom priemete, v tých dimenziách, ktoré sa viažu na daný typ aktivity (existencie). Možno očakávať, že takéto zameranie výskumu prinesie nielen do filozofických poznatkov o človeku, ale aj do filozofie prírody nové objavné a podnetné myšlienky a pohľady. V každom prípade sa stáva už teraz revolucionizujúcim faktorom pri formovaní sa štruktúry filozofie. K veľkým presunom dôjde najmä v tej sfére, ktorá nesie najvýraznejšie stopy objektového (objektivistického) prístupu, kam popri filozofii prírody sa radí filozofia dejín, ducha, náboženstva, techniky atď., atď.

V akej podobe a aké miesto bude zaujímať v novo sa formujúcej štruktúre filozofia prírody (naturfilozofia) ako určitá ontológia prírody, ťažko dnes predvídať. Isté je len to, že v starej tradičnej podobe sa neobjaví a že nech bude akákoľvek, aj antropologická, musí byť dialektickým prekonaním doterajšieho či

terajšieho stupňa v riešení filozofických otázok prírodných vied, to znamená, že aj v kvalitatívne dokonalejšej podobe alebo práve preto predpokladá sprostredkovaciu funkciu prírodných vied. Pokiaľ ide o jej miesto v štruktúre filozofie, bude pravdepodobne skôr momentom, stránkou určitých (a viacerých, mnohých) myšlienkových prúdov než nejakou relatívne stabilnou uzavretou, autonómnou jednotkou. Čím intenzívnejší je pohyb, čím rýchlejšie sa menia, diferencujú doterajšie časti, zložky a väzby, čím väčšími sa menia, tým ťažšie je vymedziť tak ich povahu ako aj „koordináty“.

МЕСТО НАТУРФИЛОСОФИИ В СИСТЕМЕ ФИЛОСОФИИ

Елена Филова

На протяжении всей истории философии натурфилософия была внутренней частью философии. Определяя ее место в системе философии, автор статьи сосредотачивает свое внимание на той форме натурфилософии, которая своим возникновением и дальнейшим развитием тесно связана с послевозрожденческим расцветом научного исследования в области естествознания и которая достигла своего кульминационного пункта в первой половине XIX века.

В ее развитии можно выделить приблизительно три этапа. Первым является этап подъема, когда философский образ природы создается на основании познаний естествознания, но без целенаправленного рефлекса опосредствующей функции естественных наук. На этом этапе познания естественных наук входят в неизменном, нетрансформированном виде в состав философской системы, которая в силу этого неизбежно носит гетерогенный характер. На такой основе строящаяся философия природы является, в значительной мере, самостоятельной, автономной частью философской системы.

Натурфилософии Канта и Шеллинга начинается второй этап в ее развитии, характеризующийся критическим философским разбором естественных наук как таковых, а прежде всего их контактов с философией, но одновременно появляются первые попытки критической саморефлексии философии (натурфилософии) в ее отношении к естественным наукам. Благодаря этой рефлексии и саморефлексии возникает между природой и философией, наряду с естественными науками новая область опосредствования, которая у Канта и Шеллинга выступает как область применения.

На третьем этапе происходит расщепление. В одном направлении продолжает идти онтологизирующая системная натурфилософия, которая все больше и больше утопает в спекуляции и, таким образом, перестает интересовать естествоиспытателей, в другом же направлении идут последователи Канта, отдающие предпочтение гносеологическим и методологическим вопросам естественных наук. Происходит дифференциация внутри натурфилософии, в результате чего возникает и умножается ее связь с естественными науками, но одновременно становятся более комплексными также ее контакты с отдельными чисто философскими дисциплинами, прежде всего с онтологией и гносеологией. Наряду с философией природы возникает новая дисциплина — философия естественных наук. Это способствует созданию структуры в области опосредствования и одновременно вызывает к жизни новые тенденции интеграции. Философия природы и вместе с ней и философия естествен-

ных наук в недогматических системах перестает быть автономной частью структуры, становится настоящей частью целого в том смысле, что она содействует движению философского мышления, является органически, на основании своих внутренних качеств, связанной с другими частями целого, оказывает влияние на эти части и участвует также в формировании качеств целого.

В наше время натурфилософия в своей традиционной форме системного онтологического толкования природы является уже анахронизмом и неизбежно выливается в дилетантизм и в односторонность. Антропологический переворот в понимании предмета философии дает новые стимулы для оживления философии природы и одновременно для их интеграции с философией естественных наук и философией человека на новой основе.

PHILOSOPHY OF NATURE IN THE STRUCTURE OF PHILOSOPHY

Elena Filová

During the whole history of philosophy, the philosophy of nature was an inherent part of philosophy. The present paper investigates its position in the structure of philosophy and is focused on that form of the philosophy of nature which is by its origin and development connected with the postrenaissance upswing of investigation in natural science and whose prime culminated in the first half of the 19th century.

In its development roughly three stages can be distinguished: the stage of advancement in which the philosophical image of nature is being formed by means of natural science knowledge, however, without a purposeful reflexion of the mediative function of natural sciences. At this stage, the knowledge of natural sciences in an unchanged, nontransformed form become the „elements“ of the philosophical system which is, consequently, necessarily heterogeneous. The philosophy of nature built in such a way is, to a great extent, an independent, autonomous part in the structure of philosophy.

The second stage in its development begins by Kant's and Schelling's philosophy of nature. This stage is characterized by a critical philosophical investigation of the natural sciences as such, particularly of their contacts with philosophy; at the same time, however, the first attempts appear at a critical self-reflexion of philosophy (philosophy of nature) in its relation to the natural sciences. Owing to this reflection and self-reflection, in addition to the natural sciences a new mediation sphere is formed between nature and philosophy, which appears in Kant and Schelling as application.

At the third stage a split takes place. In one direction, the philosophy of nature continues, ontologizing and forming systems; it gets lost in speculation and by that becomes less attractive to the natural scientists, while the other direction starts from Kant and prefers gnoseological and methodological questions of natural sciences. A differentiation takes place within the philosophy of nature. Thus, its relations to the natural sciences arise and spread, but also its connections with the individual, purely philosophical disciplines become more complex, especially with ontology and gnoseology. In addition to the philosophy of nature, a new discipline begins to be formed — the philosophy of natural sciences. This accelerates the forming of the structure of the mediative sphere and, at the same time, gives rise to new integrative tendencies. Both the philosophy of nature and the philosophy of natural sciences in nondogmatic systems stop

being autonomous components of structure, become a real part of the whole in the sense that they contribute to the progression of the philosophical thought, that they are organically, on the basis of their inner qualities, joined with the other parts of the whole, influence them and share even in forming the properties of the whole.

In the present period, the philosophy of nature in its traditional form of the systemic ontological interpretation of nature, is an anachronism: it leads inevitably into diletantism and onesidedness. The anthropological turn in the conception of the object of philosophy brings new stimuli for the revival of some tendencies of the traditional philosophy of nature and, at the same time, for their integration with the philosophy of natural sciences and the philosophy of man on a new basis.